

N. GOGOL ȘI M. BULGAKOV – PARALELE BIOGRAFICE ȘI LITERARE

Axinia CRASOVSCI

В статье проводится параллель между двумя великими русскими писателями, жизнь и творчество которых можно воспринять, как продолжение во времени одной и той же жизненной и творческой судьбы.

Очевидна тесная духовная связь ещё с ранних гимназических лет М. Булгакова с миром Н. Гоголя, хотя литературный дебют первого был отмечен другими именами

Ключевые слова: М. Булгаков, Н. Гоголь, ьертвые души, слияние фантастического с реальным, гротеск

Deși de la moartea lui N. Gogol și nașterea lui M. Bulgakov s-a scurs mai mult de o jumătate de veac, numele celor doi mari scriitori sunt adesea puse alături. Autorul romanului *Maestrul și Margareta* s-a considerat întotdeauna ucenicul marelui clasic rus la al cărui monument venea să se regăsească în momentele dificile ale vieții sale, însă această asociere nu se face doar în spiritul celebrei formule dostoievskiene – „Cu toții am ieșit din *Mantaua* lui Gogol” –, ci și pentru că firele care-i leagă nu se rezumă doar la nivelul de influențe tematice sau de stil.

Este interesant de urmărit cum se intersectează căile biografice și literare ale celor doi mari scriitori. Bulgakov s-a născut în acel loc al Kievului care îi plăcea foarte mult lui Gogol – pe dealul Andreevsk, pe care se află o catedrală de unde se poate vedea o priveliște minunată spre și dincolo de râul Nistru. Străduțele, piațetele și curțile pe care s-a plimbat odinioară Gogol au devenit accesorii importante în primul roman bulgakovian *Garda Albă*.

În anii de gimnaziu, atât Gogol, cât și Bulgakov s-au remarcat pe scenă în spectacole de amatori. Gogol era starul Gimnaziului din Nejmensk. Un contemporan de-al său, coleg de gimnaziu al scriitorului, mărturisea:

Publicul încă nu îl cunoștea atunci pe Gogol, dar noi așteptam cu nerăbdare apariția lui pe scenă. În actul II era prezentată pe scenă o casă simplă din regiunea sudică a Rusiei...

Și iată că apare un bătrân într-un cojoc simplu, într-o căciulă de oaie și în cizme. Sprijinindu-se într-un baston, el abia se mișca, gemând și tușind tot timpul, iar mai târziu îl apucă o tuse bătrânească și înăbușitoare atât de puternică încât publicul a început să râdă până la lacrimi. Inspectorul Belousov veni în fugă în culise și țipă la el: „Cum ai putut, Gogol, să faci una ca asta?”. La care acesta îi răspunse: „Dar cum vă închipuiți să joc în mod firesc rolul unui bătrân de 80 de ani? Doar, săracul, are toate încheieturile slăbite, și nu-i funcționează nici o piuliță cum trebuie!”. La auzul unui astfel de argument atât inspectorul, cât și noi am izbucnit în hohote... Cred că Gogol ar umbri pe cei mai renumiți actori-comici dacă s-ar fi dedicat scenei¹.

Și el a făcut încercarea de a se dedica scenei după terminarea liceului, dar a fost respins la admitere².

În ceea ce-l privește pe M. Bulgakov, acesta a fost ceva mai norocos, deoarece a reușit să joace rolul judecătorului din spectacolul „Clubul din Pikvisk”:

Totul în el respira o furie și o sălbatică ură față de oameni – și gura schimonosită, și gâtul întors într-o parte, și degetele ce strângeau cu putere clopoțelul, dar, mai ales, ochii plini de răutate. Fie că asculta în tăcere gata în orice secundă să izbucnească și să facă auzite cu glasul lui ascuțit de turbare candamnările sale, fie că-și scuipa otrava răutății scoțându-și capul ca un șarpe – totul îi ieșea înfricoșător și în final extrem de convingător... Dar cât de senin și vesel zâmbea el după ce ieșea din pielea acestui personaj...³.

Paralele biografice se pot face și cu referire la Universitatea din Kiev: la puțin timp după ce aceasta și-a deschis porțile, Gogol și-a dorit nespuse de mult să predea acolo istoria. Sperând la o carieră universitară⁴ și de creație, el intenționa să scrie un manual de istorie universală în nouă volume, în care să includă și istoria Ucrainei, a sudului Rusiei. Și, în ciuda faptului că, în calitate de rector al Universității din Kiev a fost numit un prieten de-al său, savantul M.A. Maksimovici, în ciuda intervențiilor marelui poet rus Pușkin, visul de a ocupa catedra de istorie universală în orașul lui drag nu i s-a împlinit. Studenții universității kievene nu l-au mai auzit pe Gogol și nu au mai aflat vederile lui privind istoria națională.

La rândul său, M. Bulgakov a pășit în incinta aceleiași universități cu peste o jumătate de veac mai târziu, iar amintirile acestor ani vor fi oglindite în deja menționatul

¹ *Apud* Marina Cerkașina, *Одна Голгофа на двоих*, <http://www.rg.ru/bulgakov/9.htm>

² *Vezi* A. Korabliov, *Жизнь гения*, http://www.rian.ru/gogol_analysis/20090310/164368112.html

³ *Idem*.

⁴ După cum a afirmat Igor Zolotusski, biograful lui N. Gogol, într-un interviu acordat agenției de presă RIA-Novosti, marele scriitor a predat o perioadă scurtă de timp istoria universală la Institutul Patriotic de fete și la Universitatea din Petersburg și a apucat să publice în volumul său *Arabescuri* câteva studii de istorie. *Vezi* http://www.rian.ru/gogol_analysis/20090310/164130550.html/

roman *Garda Albă*. La fel ca și Gogol, Bulgakov și-a dorit foarte mult să se ocupe de istorie, să-i dea propria interpretare și de aceea, se prezintă cu multă încredere la concursul pentru conceperea unui nou manual de istorie. El se apucă să strângă cu mult entuziasm materiale documentare, să schițeze primele capitole, dar, ca și în cazul predecesorului său, și el suferă un fiasco deoarece nu i se dă voie să scrie o istorie „à la Bulgakov”.

Amândoi scriitorii iubeau Kievul, „mama orașelor ruse”, amândoi erau atrași de puternicul Petersburg-Leningrad, amândoi și-au scris capodoperele în Moscova unde și-au ars și manuscrisele, și tot aici și-au găsit și odihna veșnică fiind înmormântați în același cimitir al mănăstirii Novodevici. Povestea pietrei lor de mormânt a intrat deja în analele misticii clasice: după transferarea osemintelor lui Gogol în 1931, piatra de pe fostul lui mormânt a așteptat timp de nouă ani ceasul morții lui Bulgakov pentru a fi așezată la căpătâiul acestuia¹.

Circumstanțele ultimilor ani din viața lui M. Bulgakov trezesc gânduri și amintiri legate de ultimele zile ale lui Gogol. În capitolul al 13-lea al romanului *Maestrul și Margareta*, intitulat *Apariția eroului*, citim: „Din balcon se uita cu grijă în cameră un om cam la vreo 38 de ani, bărbierit, cu un mănunchi de păr închis la culoare ce-i cădea pe frunte, cu un nas ascuțit și cu ochi neliniștiți”². Și tot acolo aflăm că Maestrul însuși, de bunăvoie, s-a îndreptat către spitalul de psihiatrie.

Se știe că N. Gogol, la debutul îmbolnăvirii sale dinainte de moarte, într-o seară friguroasă de februarie, s-a îndreptat spre capătul opus celui unde locuia în Moscova, înspre locul unde se afla spitalul de psihiatrie. Ajungând acolo, el a coborât din sanie, s-a plimbat prin fața porților spitalului și, după un alt timp îndelungat de nemișcare în plin câmpul din fața clădirii, s-a pus din nou în sanie și s-a întors acasă³.

Este bine cunoscut faptul că M. Bulgakov a suferit în ultimii ani perturbări serioase de natură psihică, îi era teamă să iasă singur pe stradă și se trata prin hipnoză. În ultimele zile de viață, lipsit deja de vedere, cerea fără teamă să i se citească despre chinuitoarele zile și ore finale din viața lui Gogol. Atât Dascălul, cât și Ucenicul au părăsit această lume în floarea vârstei și a talentului, dar amândoi au reușit să lase o moștenire literară genială.

Desigur, coincidențele biografice prin ele însele nu înseamnă foarte mult. Dar opera celor doi mari scriitori este strâns legată prin conexiuni spirituale profunde. Firele care-i leagă pe cei doi sunt multiple și complexe și ar putea constitui subiectul unei dizertații.

¹ Vezi Cerkașina, *op.cit.*

² M.A. Bulgakov, *Сочинения*, Moscova, 1999, p.934.

³ Apud I.F. Vladimirov, http://www.gogol.ru/gogol/persony/if_vladimirov, care-l citează pe renumitul psihiatru rus N. Bojenov, folosind afirmațiile acestuia din *Психиатрические беседы на литературные и общественные темы*, Moscova, 1903, p.127,

Unul dintre biografii lui Bulgakov remarcă faptul că acesta a început să fie fascinat de scrierile lui Gogol încă de la vârsta de 9 ani, considerând romanul *Suflete moarte* un captivant roman de aventuri¹.

Deși primul roman al lui Bulgakov, *Garda Albă*, se înscrie în linia tradiției literare rusești legate de numele lui Feodor Dostoievski și Lev Tolstoi, prima lui carte de povestiri și nuvele apărută în martie 1925 poartă un nume pe deplin gogolian – *Diavoliada* și se încheie cu nuvela *Aventurile lui Cicikov*, trimitându-ne direct la mentorul său, așa cum îl considera Bulgakov pe Gogol.

Formele comicului, ale satirei, imixtiunea fantasticului în real, dizolvarea personalității umane în obiectele anexe înconjurătoare, tristețea inefabilă degajată de râsul năvalnic – toate acestea descind în universul lui Bulgakov din încăpătoarele falduri ale „mantalei” lui Gogol. În spiritul esteticii înaintașului său, ca replică la acuzația că în opera sa nu există „personaje pozitive”, o acuzație adusă și lui Gogol, Bulgakov avansează ideea că principalul său personaj „cinstit și nobil” este „râsul”, investit cu patosul negării Răului și a Urâtului. Scriitorul actualizează tipuri din repertoriul gogolian, cum se întâmplă, de pildă, în deja menționata nuvelă *Aventurile lui Cicikov*. Propulsat în prezentul anilor '20 ai secolului trecut prin intermediul puterilor nelimitate ale „visului”, celebrul achizitor de „suflete moarte”, Cicikov, parvine spectaculos în lumea haotică a degringoladei economice din perioada NEP-ului, cu toate că „fișa lui personală” e deosebit de compromițătoare.

În momentul apariției volumului de povestiri *Diavoliada*, Bulgakov lucra la piesa *Apartamentul Zoicăi*, populând-o cu „suflete moarte”. La vremea sa, Gogol își amintea de felul în care i-a apreciat Pușkin unul din meritele scriitoricești pe care îl vedea în „talentul de a expune clar trivialitatea vieții, în capacitatea de a schița cu atâta măiestrie trivialitatea omului banal, încât toate acele detalii care de obicei scapă ochiului, să iasă la suprafață în formă mărită”². În amintita piesă a lui Bulgakov se simte clar atmosfera de trivialitate caracteristică pe care o propagă în jurul lor personajele sale, atmosferă în care ele se simt însă excelent.

Circumstanțele vieții din Rusia Sovietică au condus la apariția lui Satan ca personaj literar și în creația lui M. Bulgakov. Scriitorul a început să lucreze la romanul care mai târziu se va numi *Maestrul și Margareta* în 1928, deși există și o versiune a unei date anterioare. În celebra scrisoare din martie 1930 adresată Guvernului, Bulgakov anunță: „Personal, cu propriile-mi mâini am aruncat în sobă ciorna romanului despre diavol”³. Urmare a acestei scrisori a avut loc celebra conversație telefonică cu Stalin în urma căreia lui Bulgakov i se permite existența în propria-i țară. Începutul acestui respiro, după cei câțiva ani de înveninare mediatică și de marginalizare, a decurs tot sub semnul lui Gogol. La MHAT, unde Bulgakov a fost reprimit la lucru în calitate de regizor secund i se comandă realizarea compoziției dramatice a *Sufletelor moarte*.

¹ Vezi Cerkașina, *op.cit.*

² N. Gogol, *Полное собрание сочинений*, Moscova, 1952, Vol. 8, p. 292.

³ M. Bulgakov, *Собрание сочинений*, Moscova, 1992, Vol. 5, p. 448.

Această perioadă de lucru (mai 1930) coincide cu schimbarea concepției romanului *Maestrul și Margareta* care pe atunci încă mai purta denumirea de *Consultantul cu copită*. Premiera spectacolului *Suflete moarte* a avut loc pe 28 noiembrie 1932, iar în program Bulgakov figura în calitate de „autor al textului” și de regizor secund. Merită menționat și faptul că în 1934 Bulgakov scrie scenariile pentru filmele *Suflete moarte* și *Revizorul*.

N. Gogol intenționa să scrie trei volume la romanul *Suflete moarte*, a reușit să scrie primele două, însă numai primul volum a ajuns la cititor. Cel de-al doilea volum, care îl obseda pe scriitor, acesta dorind să găsească totuși un personaj pozitiv pentru Rusia, îl va insatisface și-l va determina să-l arunce în foc. Dacă ar fi să ne imaginăm reîncarnarea lui Gogol, fără îndoială am spune că acesta este Bulgakov care a revenit pe pământ pentru a rescrie volumul al doilea al „sufletelor moarte” numindu-l „Maestrul și Margareta”. Făcând o analogie între cele două romane putem observa că ambele prezintă și reprezintă o galerie a degenerațiilor Rusiei, în ambele romane este arătată printr-un grotesc similar deșertăciunea vieții. Povestea „Maestrului” care s-a îmbolnăvit de schizofrenie și și-a ars propriul manuscris este similară cu cea a lui Gogol însuși. Astfel că singurul personaj pozitiv în reprezentarea lui Gogol-Bulgakov din al doilea volum al *Sufletelor moarte* poate fi ori Satan, ori un schizofrenic. Nu degeaba Woland apelează la serviciile sufletelor moarte pentru a organiza spectacolul de la *Variété* sau alte aventuri. Făcând abstracție de planul lexical, unde cei doi scriitori sunt diferiți, avem de-a face cu același tip de satiră, cu aceeași manieră suprarealistă în reprezentarea realității, cu același eșec în găsirea unui personaj pozitiv în afara clinicii de psihiatrie.

Romanul *Maestrul și Margareta* este, de asemenea, receptat ca o operă neterminată, parcă așteptându-și continuarea într-un volum al treilea. Se poate vorbi, mai degrabă, de opere cu finaluri deschise ce conțin o întrebare la care autorii lor fie nu au apucat să dea un răspuns, fie nu au putut să-l găsească. Este vorba de întrebarea pe care Gogol o pune în ultima pagină a operei sale de referință: „Rusia, încotro te îndrepti? Dă un răspuns! Nu răspunde!”